

Vidadi Qafarov
sənətsüənashlıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
vidadi-qafarov@rambler.ru
(Azərbaycan)

AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNDƏ BÜLBÜL FENOMENİ

Azərbaycan professional vokal sənətinin banisi, SSRİ xalq artisti, Dövlət mükafatı laureatı, professor Bülbül (Murtuza Rza oğlu Məmmədov) XX əsrin milli mədəniyyətimizə bəxş etdiyi ən görkəmli simalardan biridir. O, öz zəngin yaradıcılığı ilə Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin inkişafında müstəsna rol oynamışdır.

Bülbülün adı səslənəndə gözlərimizin qarşısında ilk növbədə böyük opera müğənnisi canlansa da, məlum olduğu kimi, onun yaradıcılığı yalnız bununla məhdudlaşmamışdır. Bülbül eyni zamanda, muğamı dərinlən bilən mahir təsnif ifaçısı, musiqi folkloru tədqiqatçısı, təşkilatçı, pedaqoq və fəal ictimai xadim kimi də böyük xidmətlər göstərmişdir. Bu mənada, Bülbül fenomenini müəyyən etmək üçün onun həyat və yaradıcılığına geniş spektrdən yanaşmaq, kompleks halında baxmaq gərəkdir.

Bülbül fenomenini şərtləndirən ilk və ən böyük amil sozsüz ki, onun bənzərsiz vokal yaradıcılığıdır. SSRİ xalq artisti, professor Mehdi Məmmədov görkəmli müğənniyə həsr etdiyi məqalədə çox düzgün qeyd edirdi ki, “Bülbülün vokalist və aktyor yaradıcılığı dərinlən dərinə xəlqilik mayası ilə aşılanmıdır. Bülbül saf təbiətin, gözəl Azərbaycan elinin yetirməsidir. Böyük sənətkarın yaradıcılığındakı xəlqiliyin mənşəyini xanəndələr vətəni Qarabağın səfalı təbiətində, ...Turşsuyun və İsa bulağının şırıltısında, Cıdır düzündən ucalan şikəstə sədalarında, çoban bayatılarında, qəlbi oxşayan aşiq havalarında, elin kədərini və sevincini ifadə edən mahnılarında, nəhayət, xalqın dühası ilə yaranmış muğamat xəzinəsində axtarmaq və tapmaq mümkündür” [2, s. 208]. Bütün bunlar fitrətən istedadlı doğulmuş Bülbülə təbiətin, doğma yurdun bəxş etdiyi keyfiyyətlər idi. Onun ən böyük keyfiyyəti isə zəhməti sevməsi, çətinlikdən çəkinməməsi, daim axtarışda olması və öz üzərində işləməsi idi. Elə bunun nəticəsində o, “Azərbaycan klassik və xalq musiqisinin lad əsaslarına, onun ən yaxşı ifaçılarının ənənələrinə yaxından bələd idi.

Müğənninin bu sahədə gündəlik təcrübədə zənginləşən dərin biliyi, habelə İtaliyada təhsil aldığı illərdə öz vokal ustalığını təkmilləşdirməsi, onun öz şəxsi üslubunun yaranmasına kömək etmişdir; həmin üslub milli oxuma üsulunun rus və italyan vokal məktəbinin mütərəqqi ənənələri ilə birləşməsi nəticəsində meydana gəlmişdir. Məhz bu, Bülbülə Azərbaycan professional vokal məktəbinin pioneri kimi şöhrət qazandırmışdır” [1, s. 3].

Burada bir məsələnin üzərində xüsusi dayanmaq istərdik. Belə ki, bir çox mənbələr Bülbülün peşəkar səhnədə ilk dəfə 1916-cı çıxış etdiyini yazırlar. Lakin böyük müğənninin peşəkar səhnə fəaliyyətini əslində 1911-ci ildən, bəlkə də hətta 1909-cu ildən hesablamaq daha düzgün olar. Çünki akademik Rafael Hüseynovun “Onlar da uşaq olmuşlar...” silsilə yazısında Bülbülə həsr olunan hissədə qeyd etdiyi kimi, artıq 1909-cu ildə o dövrdə “Qarga” ləqəbli məşhur qarmonçalanla Gəncəyə gələn 12 yaşlı Murtuz burada onunla birgə ““Şamaxı” mehmanxanasında oxuyur. Yavaş-yavaş səsinin sorağı bütün Yelizavetpol quberniyasına yayılır. Atası da köçüb gəlir Gəncəyə” [3, s. 379]. Gəncədə mehmanxana səhnəsində və müxtəlif məhəllələrdə, meydanlarda, bir dəfə isə Məşədi Cəmil Əmirovun “Seyfül-mülk” musiqili dramında iki rolda - Vəzirin oğlu və qadın pollarında çıxış edən Bülbül 1911-ci ildə artıq Tiflisdəki “Tiflisskoe sobranie” teatrında [3, s. 378-379] solo ifaları ilə səhnəyə çıxır. 1916-cı il isə Bülbülün opera fəaliyyətinin başlandığı tarixdir. Bunu müğənninin özü də “Artistin yolu” məqaləsində təsdiqləyərək yazır: “Mən opera səhnəsində ilk dəfə 1916-cı ildə çıxış etmişəm... Əsil opera səhnəsində çıxış etmək imkanına yalnız ... Dövlət Musiqili Teatrı təşkil olunduqdan sonra malik oldum. 1921-ci ildə mənə “Əsli və Kərəm” operasında Kərəm rolunu ifa etməyi təklif etdilər” [1, s. 21-22].

Göründüyü kimi, Bülbülü sənət zirvəsinə aparan yol heç də rahat olmamış, o, hələ uşaq yaşlarından müxtəlif mərhələlərdən, sınaqlardan keçmişdir. Maraqlıdır ki, Bülbül hələ gənc yaşlarından bir xanəndə kimi xalq arasında çox məşhur olsa da opera səhnəsində ilk addımları uğurlu alınmamışdır. Lakin bu, gələcəyin böyük sənətkarını ruhdan salmamış, əksinə o, bundan nəticə çıxarmışdır. Müğənni özü bu barədə belə yazır: “o zaman başa düşdüm ki, mənə ən başlıca şey – səhnə məktəbi, vokal təhsili lazımdır. Hökmən oxumağı qərara aldım” [1, s. 22]. Beləliklə, əvvəl Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında təhsil alan Bülbül, daha sonra İtaliyada, Milan Konservatoriyasında oxuyaraq öz sənətkarlığını və təhsilini daha da mükəmməlləşdirir.

Bülbülü fərqləndirən, Bülbül fenomenini şərtləndirən amillərdən biri də məhz onun belə prinsipiallağı, yüksək məsuliyyət hissinə malik olması, təhsilə, biliyə yüksək qiymət verməsi, özünə tələbkər olması və daim üzərində işləməsidir. Onun bu keyfiyyətlərini təsdiqləyən çox maraqlı bir hadisəni xatırlamaq yerinə düşər. Asəf Zeynallı ilə tanış olmasının tarixçəsini danışan görkəmli müğənninin xatirəsindən bəlli olur ki, o, konservatoryada təhsil alarkən harmoniya fənnindən imtahan verə bilmirmiş. Bülbül özü həmin hadisəni belə xatırlayır: “Hədsiz dərəcədə qayğıkeş və tələbkər müəllimimiz Ü.Hacıbəyovdan bu fənn üzrə qiymət ala bilmirdim. Hətta bir dəfə Üzeyir bəy mənə belə demişdi: İstedadlı oğlansan, səsinə söz ola bilməz, ancaq güzəştə gedə bilmərəm. Harmoniyanı yaxşı öyrənməsən sənə qiymət verməyəcəm.

Bu hadisə mənə çox düşündürdü. İnadla iş başladım. Amma özüm də hiss edirdim ki, ciddi bir köməklik olmasa yenə bir şey çıxmıyacaq” [1. s. 96]. Beləliklə Bülbül, kömək üçün əlaçı tələbə yoldaşı Asəf Zeynallıya müraciət edir. Və yalnız onunla birlikdə hazırlaşdıqdan sonra Üzeyir bəydən qiymət alır. Biz bu xatirədə Üzeyir bəyin prinsipiallığının, Bülbülün məsuliyyət hissinin, Asəf Zeynallının qayğıkeşliyinin şahidi oluruq. Nəzərə alsaq ki, bu hadisə 1920-ci illərin ortalarında baş verib, onda məsələnin mahiyyəti daha aydın üzə çıxar. Bu həmin dövr idi ki, Bülbül opera səhnəsində Üzeyir bəyin az qala bütün opera və operettalarında baş rolları ifa edirdi. Amma buna baxmayaraq, dahi bəstəkar Bülbülə güzəştə getmir, pedaqoji uzaqgörənliklə öz sevimli tələbəsini yalnız gələcəyin böyük müğənnisi kimi deyil, həm də nəzəriyyəni dərinlən bilən savadlı musiqiçisi kimi yetişdirmək və görmək istəyir. Və xüsusi vurğulayaq ki, istəyinə nail olur da...

Bunu Bülbülün 1978-ci ildə kitab halında nəşr edilmiş seçilmiş məqalə və məruzələr toplusu da təsdiqləyir. Bu kitab bizə Bülbülü təkcə böyük vokalçı kimi deyil, həm də bir musiqişünas, folklorşünas, muğam və aşıq sənətinin dərin bilicisi, hətta ədəbiyyatşünas və dilçi-lingvist kimi tanıtdırır. Biz bu kitabdakı məqalə və məruzələrin sadəcə adlarına, onların mövzu dairəsinə nəzər yetirsək, Bülbülün nə qədər geniş dünya görüşünə, dərin savada malik olduğunu görür, eyni zamanda, yalnız musiqiçi deyil, həm də bir pedaqoq, deputat, ictimai xadim kimi onun ptəşkilatçılıq və təçəbbüskarlıq qabiliyyətinin, xalqsevərliyinin və yüksək vətəndaşlıq mövqeyinin şahidi oluruq.

Bülbülün sözügedən kitabda dərc olunmuş “Azərbaycan aşıqlarının yarıdıcılığı”, “Xanəndə və aşıqlar”, “Çiçəklən milli musiqi mədəniyyətimiz”, “Repertuar haqqında”, “Deputat xalqın xidmətçisidir”, Xoreoqrafiya sənətimizin

nailiyyəti”, “Dahi sənətkar” (P.Çaykovski haqqında), “Milli oxuyan kadrlar hazırlayaq”, “Ənənə və yenilik axtarırları”, “Xalq müğənniləri”, “Ölməz sənətkar” (Ü.Hacıbəyli haqqında) və sair məqalələri özünün geniş mövzu dairəsi ilə diqqəti cəlb edir.

Bülbülün məruzələri isə oxucunu heyrləndirməyə bilmir. “Muğamın nota yazılması haqqında”, “İfadədə sənətkarlıq lazımdır”, “Musiqi sənəti haqqında”, “Azərbaycan vokal məktəbinin xüsusiyyətləri və ifaçılıq mədəniyyəti haqqında” adlı məruzələrdə biz dərin nəzəri-metodoloji əsaslara söykənən, əsil musiqişünas təhlilinin şahidinə çevrilirik.

Bülbülün “Azərbaycan oxuma məktəbi” məqaləsi haqqında isə ayrıca danışmaq lazımdır. Əlli səhifəlik bu monoqrafik məqalə əsil elmi-tədqiqat əsəridir. Məqalənin quruluşu da maraqlıdır, müxtəlif yarımfəsillərdən ibarətdir. Məqalədə verilmiş “Xanəndə”, “Xanəndə və aşıqların ifaçılıq xüsusiyyətləri”, “Azərbaycan oxuma məktəbinin inkişaf mərhəlləri”, “Sovet Azərbaycanına nə cür müğənnilər lazımdır”, “Azərbaycan oxuma sənətinin əsasları və onun metodik üsulları”, Səs diapazonunun zilədək inkişafı”, “Azərbaycan oxuma ünsürlərinin təbiiyi”, “Registrlər haqqında”, “Səs aparatının akustikası, anatomiyası, və fiziologiyası”, “Uşaq səslərinin inkişafı”, “Azərbaycan dilinin fonetik xüsusiyyətləri”, “Xalq yaradıcılığının solo oxuma sinfi üzrə əməli təkliflər” kimi yarımfəsillər müəllifin milli musiqimizi nə dərəcədə sevdiyini, ona dərinəndən bələd olduğunu, inkişafının qayğısına qaldığını bir daha göstərir.

Azərbaycan mədəniyyətində Bülbül fenomeninin müəyyən edən amillər də elə budur. Bülbül həyatını Azərbaycan milli musiqi mədəniyyətinin inkişafına həsr etmiş bir şəxsiyyətdir. Bülbül “Koroğlu” operasında Koroğlu partiyasını 400 dəfədən çox ifa edərək vokal ifaçılığını zirvələrə yüksəltdirmiş görkəmli opera müğənnisidir. Bülbül Azərbaycan musiqisinin daim qalibiyyətlər qazanan Koroğlusudur.

Açar sözlər: musiqi, opera, müğənni, mədəniyyət, fenomen.

ƏDƏBİYYAT

1. Bülbül. Seçilmiş məqalə və məruzələri. – Bakı, 1968.
2. Məmmədov M. Teatr düşüncələri. – Bakı, 1977.
3. Hüseynov R. 1002-ci gecə. – Bakı, 1988.

Видади Гафаров (Азербайджан)**Феномен Бюльбюля в азербайджанской культуре**

Великий азербайджанский оперный певец, Народный артист СССР, Лауреат Государственной премии, профессор Бюльбюль (Муртуза Рзаоглы Мамедов) всю свою жизнь посвятил служению своему народу. Он сыграл большую роль в развитии национальной культуры как великий оперный певец. Но, в то же время, он был прекрасным музыковедом-фольклористом, педагогом, общественным деятелем, автором множества статей, выступлений, научных докладов. Автор статьи именно в этом ракурсе исследует жизнь и многогранное творчество великого музыканта, пытаясь пролить свет на феномен Бюльбюля в азербайджанской культуре.

Ключевые слова: музыка, опера, певец, культура, феномен.

Vidadi Gafarov (Azerbaijan)**Bulbul phenomenon in the culture of Azerbaijan**

The great Azerbaijani opera singer, People's Artist of the USSR, Laureate of State Prize, Professor Bulbul (MurtuzaRzaoghluMammadov) devoted the whole life to serving his people. He played a major role in the development of national culture as a great opera singer. But at the same time, he was an excellent musicologist and folklorist, pedagogue, public figure, author of numerous papers, introductions, scientific reports. The author of this article explores the life and many-sided creativity of the great musician in this perspective, trying to shed light on Bulbul phenomenon in the culture of Azerbaijan.

Key words: music, opera, singer, culture, phenomenon.